

Martina Grahek Ravančić
(Hrvatski institut za povijest, Zagreb)

NA KRIŽNOM PUTU KROZ SLAVONIJU

UDK 355.293(497.1 Slavonija)“1945”

Pregledni rad

Primljeno: 19. 1. 2008.

U radu se prikazuju sudbine osoba koje su u svibnju 1945., nakon savezničkog izručenja, preuzele jedinice Jugoslavenske armije i uputile na križni put ili marševe smrti. Zarobljenička kolona krenula je preko Slovenije, sjeverozapadnog dijela tadašnje Jugoslavije, Podravine, Slavonije, pa sve do granica s Rumunjskom. Dolaskom do Slavonije, kolone su već bile znatno prorijeđene (djelomično zbog likvidacija, ali i zbog iscrpljenosti). U radu se na osnovi brojne literature i dostupnih dokumenata analiziraju zarobljeničke sudbine, događanja u brojnim logorima, likvidacije, te mogući broj žrtava na ovoj “pretposljednjoj” stanici *Križnog puta*.

Ključne riječi: zarobljenici, logori, kolone, *Križni put*, 1945., Slavonija.

Svibanj 1945. godine na ovim prostorima nije značio samo završnicu Drugoga svjetskoga rata, već i povlačenje, do sada još neutvrđenog broja vojske i civila prema Savezničkoj zoni u Koruškoj. Kao što je danas već poznato, veliki dio osoba zarobljen je na području od Slovenj Gradeca do Poljane. Dio kolona koje su se probile do Bleiburškog polja, izručen je nakon pregovora održanih u dvorcu Thurn-Valssasina. Treći dio izbjeglica koji je uspio prijeći austrijsku granicu, smješten je u savezničke logore. No, uskoro su i ove grupe, suprotno obećanjima, tijekom svibnja i lipnja, predane jedinicama Jugoslavenske armije (JA). Svi zajedno, dijeleći istu sudbinu, pod budnom pratnjom partizana, krenuli su na *marševe smrti*.

Slovensko-austrijska granica pružala se vrhovima Karavanki, a dvije države povezivalo je nekoliko prometnica. Od istoka prva je bila Bad Villach – Jezersko – Kranj, te Loibital – Podljubelj – Tržić – Kranj. Veliki broj zarobljenika prebacivan je željezničkom prugom Klagenfurt – Rosenbach – Hruščica – Jesenice. Tim smjerovima, u pravcu Dravograda usmjeravan je jedan dio zarobljene vojske i civila. Veći broj izbjeglica, 15. svibnja 1945., nakon završenih pregovora nalazio se u okolici Bleiburga, odakle vode dva glavna puta povratka. Jedan vodi na sjeveroistok u pravcu Lawamünda i graničnog prijelaza Labot, dok drugi ide preko prijelaza Holmec na Poljane, Prevalje, Ravne na Koroškem. Oba puta sastaju se u Dravogradu, odakle se

razdvajaju dva pravca kretanja. Jedan vodi preko Slovenj Gradeca, Velenja i Celja, odakle jedna kolona ide prema Zagrebu, a druga prema Krapini i odatle dalje za Zagreb. Drugi smjer upućen je iz Dravograda, preko Maribora, Ptuja, Varaždina, Koprivnice, Virovitice, Slatine, Našica i Osijeka.¹ Od tuda dio zarobljenika upućivan je prema Belom Manastiru, Somboru, Subotici i Novom Sadu, te preko Zemuna u Beograd. Od Beograda prema istočnoj i južnoj Srbiji, sve do Makedonije. Drugi dio tjeran je iz Osijeka preko Vukovara, Vinkovaca, Srijema do Srijemske Mitrovice. Od tuda se grupe razdvajaju i jedna kreće prema Šapcu i zapadnoj Srbiji. Drugi dio preživjelih tjeran je dalje u Vojvodinu, preko Pančeva i Vršca za Belu Crkvu, dok su treći upućivani iz Osijeka preko Đakova za Slavonski Šamac i Bosnu. Treći smjer kretanja bio je gornjim tokom Save, preko Jesenica, Ljubelja i Kranja za Ljubljano. Od tuda, put jednim dijelom ide prema Zagrebu, drugim prema Novom Mestu i Karlovcu, a treći prema Kočevskom Rogu. Iz Zagreba kolone su nastavljale put kroz Posavinu prema Sisku i Petrinji, zatim Moslavinom za Kutinu i dalje prema Jasenovcu i Bosni (Bosanska Dubica, Kozara, Prijedor i Banja Luka). Druge kolone vođene su preko Dugog Sela, Čazme, Bjelovara, Podravske Slatine, Papuka na Lipik i dalje preko Okučana u Bosnu (Banja Luka). Iz Pakraca, Našica i Slavonske Požege križni put vodio je prema Bosanskom Brodu. Od tuda kolone su usmjeravane prema Doboju i Zenici, te prema Sarajevu i Mostaru. Neke od kolona iz Zagreba kreću za Karlovac, a od tuda prema Gospiću ili Istri, gdje im se priključuju nove kolone upućene iz Slovenije. Iz Istre kolone idu morskom obalom sve do Crne Gore. Uz navedene postoje i druge, manje kolone koje su zarobljenike uglavnom vraćale u zavičajna mjesta ili neke od brojnih logora.²

Prema zapovijedi III. JA, najveću pažnju trebalo je obratiti na "opreznost i predostrožnost kod sprovođenja zarobljenika u Maribor.³ Ovome postaviti strogu odgovornost."⁴ Upravo u skladu s naređenim, započeo je križni put, čije pravo lice se pokazuje onog trena kada nestaje pripadnika britanske armije.⁵ Zanimljivo je kako se navodi u izvješću sekretara KP Hrvatske 4. udarne

¹ Zdravko Dizdar, "Prilog istraživanju problema Bleiburga i križnih putova (u povodu 60. obljetnice)", u: *Senjski zbornik*, br. 32 (2005), 153.

² Mato Rupić i Zdravko Dizdar, "Križni put, logori, gubilišta", u: *Spomenica Bleiburg*, ur. Mirko Valentić (Zagreb, 1990), 149.-150.; *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, ur. Vinko Nikolić (Zagreb, 1993), 185-186; Vidjeti i kartu u: Bože Vukušić, *Bleiburg Memento*, (Križni put) (Zagreb, 2005), 20.

³ *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja*, prir. Vladimir Geiger, Mate Rupić, Zdravko Dizdar, Šimun Penava (Slavonski Brod, 2006), 179-180.; Z. Dizdar, "Prilog istraživanju problema Bleiburga i križnih putova (u povodu 60. obljetnice)", 151-152.

⁴ Rupić i Dizdar, "Križni put, logori, gubilišta", 129.-130., 131; Usp. *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti*, prir. Zdravko Dizdar, Vladimir Geiger, Milan Pojić i Mate Rupić (Slavonski Brod, 2005), 117-118.

⁵ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 320., 344.; Nikola Mulanović, "Nas su ubijali komunisti!", u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, ur. Vinko Nikolić (Zagreb, 1998), 144.; Mato

brigade III. udarne divizije od 31. svibnja: “Uspjeli smo podići mržnju prema toj bandi i u zadnje vrijeme borci ih ubijaju kada koji ostane iza kolone t.j. koji ne može da ide dalje, ali još uvijek postoji pomirljivaca koji ih vole dajući im vode, kruha itd.”⁶ O bespoštednom tretmanu kroz Sloveniju,⁷ najbolje svjedoči, do sada evidentiranih 540 masovnih grobnica.⁸ Od tog ukupnog broja, pretpostavlja se da u najmanje 125 grobnica ima pripadnika hrvatskog naroda (Oružanih snaga NDH i civila). U rujnu 2006., u 40 metara dubokoj jami Pri Konfinu (na području Kočevskog Roga) ekshumirani su ostaci 88 osoba (60 Slovenaca, 26 Hrvata i 2 Srbina), koje su u noći 24. lipnja 1945. dovedene iz ljubljanske bolnice i likvidirane.⁹ Daljnja sondiranja *Komisije Vlade Republike Slovenije* pokazuju da se samo u protutenkovskom rovu Tezno (kraj Maribora) nalazi najmanje 15.000 žrtava.¹⁰ Najnovija istraživanja “prikrivenih grobišta”, odaju nam tajne masovne grobnice Žančani, nedaleko Slovenj Gradeca. Jarak dugačak 80 metara, do vrha je pun kostiju. Ostaci se nalaze od dubine 1 metra prema dnu, te se pretpostavlja da tu leži najmanje 1500 ljudi. Ubijeni su, prema iskazima svjedoka, u najvećem broju Hrvati, vojne osobe vraćene iz Bleiburga.¹¹ Samo ovih par isječaka dovoljno ilustrira događanja na marševima smrti kroz Sloveniju. Još jedan dio ukupnog mozaika predstavljaju i brojni logori (kasarne u Mariboru, Teharje, Št. Vid, Strnišče) organizirani duž cijelog puta povratka.

Šaravanja, “Kako su nas desetkovali”, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 249.; Zvonimir Brdarić, “Moj put u nepoznato – Bleiburg, 1945.”, u: Đuro Mikašek, *Našička spomenica 1941. – 1945.* (Našice, 1997), 162-165; Z. Brdarić, “Moj put u nepoznato – Bleiburg, 1945. Dnevnički zapis”, u: Ivan Vuk, Ivan Stojaković, Zvonimir Brdarić, *Tri ratne minijature 1941. – 1945.* (Našice, 1998), 119-154.

⁶ *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja*, 195.

⁷ Dizdar, “Prilog istraživanju problema Bleiburga i križnih putova (u povodu 60. obljetnice)”, 155-156.

⁸ Tomislav Vuković, “Intervju. Mitja Ferenc, član Komisije slovenske Vlade za istraživanje masovnih grobišta. ‘Naredba je morala doći od Josipa Broza Tita’”, *Glas Koncila* (Zagreb), 16. rujna 2007., 8.-9.; Usp. Mitja Ferenc, Želimir Kužatko, *Prikrivena grobišta Hrvata u Republici Sloveniji* (Zagreb, 2007), 33.

⁹ “Znana identiteta umorjenih v breznu pri Konfinu”, *Mladina* 46/2007., 25. rujan 2006., <http://www.mladina.si/dnevnik/87947/>, zadnji put gledano: 29. studeni 2007.

¹⁰ “Križni put. Slovenci sumnjaju da je u tenkovskom rovu pokopana jezgra hrvatske vojske. Tezno – najveća grobnica Hrvata”, *Večernji list* (Zagreb), 10. kolovoza 2007., 4; Ivica Radoš, “Provjerama potvrđena masovna grobnica nedaleko Maribora. Tezno: Istraga groba 20.000 vojnika NDH”, *Jutarnji list* (Zagreb), 10. kolovoza 2007., 2; (np), “Tezno kod Maribora. Najveća masovna grobnica Hrvata. 8. kolovoza započelo je sondiranje protutenkovskog rova u Teznom”, *Hrvatsko slovo* (Zagreb), 17. kolovoza 2007., 8; Ivica Radoš, “Intervju. Jože Dežman, Predsjednik slovenske Komisije za rješavanje pitanja prikriivenih grobišta. U Teznom imamo bar dvije Srebrenice”, *Jutarnji list* (Zagreb), 24. rujna 2007., 8-9.

¹¹ “Slovenija: Sondirano grobište Žančani s Hrvatima ubijenim 1945.”, Ljubljana, 30. 11. 2007., HINA, http://dnevnik.hr/bin/article.php?article_id=31822, zadnji put gledano: 19. prosinca 2007.

Zahvaljujući onim “pomirljivcima”, preostali dijelovi kolona nastavili su put daljnjeg povratka. Prelaskom granice, sljedeća, veća čvorišta bila su Varaždin i Zagreb. Kolone pristigle do Varaždina, upućivane su prema Kopri-vnici, Virovitici, Slatini, Našicama i Osijeku.¹² Na području Zagreba organi-zirano je više tranzitnih logora (Kanal, Jankomir, Prečko, Maksimir), no niti to nije bilo dovoljno za prihvat velikog broja zarobljenika, koji su uglavnom smješteni po dvorištima.¹³ Iz Zagreba preostale kolone vodile su u nekoliko pravaca. Jedan je išao Posavinom do Siska i Petrinje, te Podravinom prema Kutini i Jasenovcu. Prema dokumentima, komanda mjesta Sisak pratila je 900 zarobljenih domobrana, na njihovom putu preko Jasenovca do Novske. Kod Jaraka u Muratoviću (nedaleko Jasenovca) nađeno je 5 ubijenih, od kojih je “jedan bio zaklan, a drugom razbijena lubanja”. Prema svjedočenju jednog od preživjelih sudionika, pretpostavlja se kako je cijela ta skupina također likvidirana.¹⁴

Iz Siska zarobljenici su preko Kutine i Novske upućeni prema Pakracu, Daruvaru i Požegi.¹⁵ Na ovom dijelu puta, čini se da su prestale masovne lik-vidacije, no opća iscrpljenost prorijedila je kolonu.¹⁶ Put preko Lipika, Pakraca i Daruvara opisuje i Jure Zovko, te navodi kako je prolazak kroz hrvatska sela bio puno lakši.¹⁷ Nepravilnosti u odnosu prema zarobljenicima vidljive su i iz izvještaja Javnog tužitelja II. JA, prema kojem su čuvari logora u Pakracu “ubili dvojicu domobrana, zatim tukli narod koji je donosio hranu istima.”¹⁸

Zahvaljujući daruvarskim ženama, prvu hranu nakon jedanaest dana zarobljeničtva dobio je i Zvonko Springer.¹⁹ Prema iskazima pratnja nije dopustila da preuzmu ponuđenu hranu, pa je kolona prosljedila prema saj-mištu, gdje su se zadržali pet dana. Svakodnevno je odvođeno oko desetak osoba (pod izlikom da idu na čišćenje), no kako se navodi, niti jedan se nije vratio.²⁰ Ostatak kolone, pod pratnjom mjesnih partizana krenuo je prema Grubišnom Polju i Bjelovaru.²¹ Prolazeći kroz, kako se navodi, hrvatska mje-

¹² *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja*, 181-183.

¹³ Rupić i Dizdar, “Križni put, logori, gubilišta”, 127-128.

¹⁴ *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj. Dokumenti*, 194.

¹⁵ Mihovil-Mišo Mihalić, “U iščekivanju pravde”, u: *Od Bleiburga do naših dana*, ur. Jozo Marević (Zagreb, 1994), 242.

¹⁶ Z. Brdarić, “Moj put u nepoznato”, 166.; M. Mihalić, “U iščekivanju pravde”, 242

¹⁷ Jure Zovko, *Križni put i dvadeset godina robije* (Zagreb, 1997), 37.-38.; John Ivan Prcela, *Hrvatski holokaust II. (dokumenti i svjedočanstva o poratnim pokoljima u Jugoslaviji)* (Zagreb, 2005), 269-270.

¹⁸ Dizdar, “Prilog istraživanju problema Bleiburga i križnih putova (u povodu 60. ob-ljetnice)”, 169.

¹⁹ Zvonko Springer, *Moj križni put* (Vinkovci, 1999), 226.-233.

²⁰ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 352;

²¹ Dragutin Pavlina, *Sjećanja i zapisi. Da se ne zaboravi* (Zagreb, 2003), 92-93.

sta zarobljenicima je dobacivana hrana.²² Pratlja nije zabranjivala preuzimanje hrane, te "nije bilo maltretiranja".²³ Zanimljivo je kako se u dopisu Vojne oblasti za Slavoniju (Osijek) namijenjenom Oblasnim Narodnooslobodilačkim odborima zabranjuje da narod iznaša hranu pred kolone, jer se tako, "koči brzo otpremanje zarobljenika, koji dolaze u većim transportima." Umjesto toga, isti su dužni hranu predati u "centre gdje se hrane zarobljenici", te se navode, Virovitica, Slatina, D. Miholjac, Valpovo, Osijek, Banova Jaruga, Novska, Okučani, Nova Gradiška, Kapela Batrina, Brod, Vrpolje i Vinkovci.²⁴

Iz Bjelovara dio zarobljenika odveden je prema Koprivnici i Virovitici.²⁵ "I danas smo marširali dvanaestak sati. Noge odrvenile, izubijane, trbuh prilijepljen uz kralježnicu".²⁶ Veliki umor (kako zarobljenika tako i pratnje, koja od Dugog Sela također pješaci) opisuje i Zvonimir Brdarić.²⁷ Čini se da je umor pratnje pogodio nešto blažem odnosu prema zarobljenicima.²⁸ Dolaskom u Viroviticu većina kolona je prenočila u gradu ili na livadama oko grada.²⁹ Prema dnevniku²⁸ Slavonske divizije II. JA od 18. lipnja navodi se kako je kod Gradeca nedaleko Virovitice strijeljano 312 osoba, od kojih je, kako se navodi 5 ustaša pobjeglo sa strijeljanja i o tome pričalo mještanima.³⁰ Brojne likvidacije i zločini vršeni su i na području Suhopolja. Prema iskazu Micike Huber, predsjednice Mjesnog Antifašističkog fronta žena (AFŽ), kada "su prolazili domobrani (zarobljenici) kao i ustaše nisu dozvolili da im narod nosi bilo kakvu hranu iako je kotar odredio da se hrana pripravi za zarobljenike koji imaju doći, već su bili tučeni i dalje tjerani, a kada su naišli četnici dobili su oni jesti, dapače su neki Srbi iz općine išli i ljubili zarobljenike četnike."³¹ Naime, radilo se o zarobljeni-

²² Zovko, *Križni put i dvadeset godina robije*, 39; Josip Hecimovic, *In Tito's Death Marches and Extermination Camps* (New York, 1962), 45; Dizdar, "Prilog istraživanju problema Bleiburga i križnih putova (u povodu 60. obljetnice)", 174.

²³ Pavlina, *Sjećanja i zapisi*, 93.

²⁴ *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja*, 184-185.

²⁵ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 444-445; Hecimovic, *In Tito's Death Marches and Extermination Camps*, 47.

²⁶ Vjekoslav Lujo Lasić, *Pakao je počeo u Bleiburgu* (Dubrovnik-Sarajevo, 1996), 44.

²⁷ Brdarić, "Moj put u nepoznato", 167.; *Prešućene žrtve Đakova i Đakovštine u Drugom svjetskom ratu i poraću*, ur. Vladimir Geiger, Branko Ostajmer i Sanja Rogoz – Šola (Đakovo, 2007), 259.

²⁸ Springer, *Moj križni put*, 238; *Prešućene žrtve Đakova i Đakovštine*, 259.

²⁹ Pavlina, *Sjećanja i zapisi*, 95; Brdarić, "Moj put u nepoznato", 168.

³⁰ Dizdar, "Prilog istraživanju problema Bleiburga i križnih putova (u povodu 60. obljetnice)", 167.

³¹ Dizdar, "Prilog istraživanju problema Bleiburga i križnih putova (u povodu 60. obljetnice)", 167.

cima koji su u željezničkom transportu prolazili kroz Suhopolje. Kasnije je, kako se navodi, utvrđeno da je između Pitomače i Sladojevaca ubijeno 1416 zarobljenika.³²

Daljnji put prema Slatini, neki zarobljenici prešli su vlakom, tj. Gutmanovom prugom.³³ Oni koji su do Slatine krenuli pješke, navode kako su ih prolazeći kroz srpska sela (Cabuna, Meljani) stanovnici udarali i kamenovali, te davali otrovno mlijeko.³⁴ U gradu, dio zarobljenika smješten je na sajmištu, gdje ih je dočekalo dosta građanstva s hranom.³⁵ Drugi dan, dio zarobljenika, zbog prevelikog unosa hrane nije nastavio put.³⁶ Neke od kolona upućene su prema željezničkom kolodvoru, odakle su krenuli prema Osijeku.³⁷ Iz Slatine Zvonko Springer je krenuo prema Donjem Miholjcu, gdje je cijela skupina smještena u dvorištu prostrane zgrade (dvorac), te ubrzo krenula preko Valpova prema Osijeku.³⁸ Na izlasku iz Slatine, jednu od zarobljeničkih kolona, kako se navodi, preuzimaju pripadnici milicije, te pod pratnjom nastavljaju prema Voćinu.³⁹ Ovaj dio puta (Čeralije, Lisičine) Hećimović opisuje kao jedan od težih.⁴⁰ Iste navode potvrđuje i Josip Kereži navodeći: “Žene u Voćinu davale su nam otrovano mlijeko. Civili, Srbi, pljačkali su nas i tukli.”⁴¹ Stjepan Slipac također potvrđuje: “(...) nemilice su nas udarali, gdje su stigli, po glavi i leđima, psujući nas i smijući se istodobno.”⁴²

Od tuda jedan dio, već prorijeđenih kolona krenuo je prema Osijeku. “Kretali smo se po ulicama Osijeka kao aveti, kao duhovi, kao sjene sebe samih (...).”⁴³ Zarobljenici su upućeni prema željezničkim nasipima kraj pruge.⁴⁴

³² Dizdar, “Prilog istraživanju problema Bleiburga i križnih putova (u povodu 60. obljetnice)”, 168.

³³ Pavlina, *Sjećanja i zapisi*, 94-96.

³⁴ Brdarić, “Moj put u nepoznato”, 168; Stjepan Slipac, “*Svjedok. Moj križni put*”, u: *Bleiburg 1945 – 1995.*, ur. Anđelko Mijatović (Zagreb, 1995.), 56; *Prešućene žrtve Đakova i Đakovštine*, 259.

³⁵ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 335, 345.

³⁶ Pavlina, *Sjećanja i zapisi*, 96-97.

³⁷ Zvonimir Dusper, *U vrtlogu Bleiburga* (Rijeka, 1993, 1996, 2001.), 47; Slavica Kumpf, *Pod znakom križnog puta* (Vukovar, 1999), 65; Brdarić, “Moj put u nepoznato”, 168; Nikola Mulanović, “Nas su ubijali komunisti!”, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 155; Slipac, *Svjedok. Moj križni put*, 58.; *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja*, 199.

³⁸ Springer, *Moj križni put*, 241-245; Pavlina, *Sjećanja i zapisi*, 96-97.

³⁹ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 345.

⁴⁰ Hecimovic, *In Tito's Death Marches and Extermination Camps*, 48-50.

⁴¹ Josip Kereži, “Od Bleiburga do Velesa”, u: *Od Bleiburga do naših dana*, 190; Boris Vlašić, Aleksandar Vojinović, *Križni put* (Zagreb, 1991), 87.

⁴² Slipac, “Moj križni put”, 116; Lasić, *Pakao je počeo u Bleiburgu*, 46-48; *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 335; Mulanović, “Nas su ubijali komunisti!”, 155.

⁴³ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 445.

⁴⁴ Mulanović, “Nas su ubijali komunisti!”, 155-156; Springer, *Moj križni put*, 246.

Nakon toga prosljedili su prema Sajmištu i odatle na Zeleno polje (industrijski prostor Kolarove ciglane).⁴⁵ U sjećanjima se navode različite procjene o broju zarobljenika u logoru. Primjerice Joso Rukavina navodi kako se na polju logora našlo oko 50.000 ljudi⁴⁶, dok Dragan Truhli navodi da je bilo oko 20.000 zarobljenika.⁴⁷ Možda približan segment nudi Dragutin Pavlina koji je pri popisivanju ljudi u jednom stroju, izbrojao 2998 zarobljenika.⁴⁸ U logoru su provođena i ispitivanja, nakon čega su zarobljenici odlazili.⁴⁹ “Svaki dan su dolazili organi OZN-e i odvodili zarobljenike transportirajući ih u zatvorenim vagonima u njihova boravišna mjesta.”⁵⁰ Među sjećanjima nema spomena o većim mučenjima, tek pronalazimo slučaj, kada su zarobljenici bili prisiljeni nositi “krunu” od bodljikave žice, pri čemu bi ih udarali štapom po glavi.⁵¹ Većina memoara navodi kako se je oko logora okupilo mnogo mještana koji su tražeci poznate, donosili hranu i odjeću.⁵² Unatoč tome, zarobljenici su bili sve nemoćniji, a logorom su se širile razne bolesti.⁵³ Rijetki bolesnici, nakon ispitivanja prebacivani su u neki dvorac, te odatle dalje prema Požegi.⁵⁴ Jedan dio onih koji nisu bili sposobni nastaviti putovanje, vraćen je prema Bjelovaru i otuda pušten kućama.⁵⁵

Nakon Osijeka kolone su upućivane kroz gradove (uglavnom željeznicom), kako se navodi, nije se više toliko pucalo i prestala su “izravna ubijanja”.⁵⁶ Pojedine kolone upućene su prema Slavanskom Brodu.⁵⁷ Od tuda većina je krenula prema Bosni, gdje su najčešće radili teške fizičke poslove.⁵⁸ Svi su smješteni u podrumskim prostorijama OZN-e, gdje su noću vršena ispitivanja, a danju prepoznavanja i odvođenja zarobljenika. Neki od zarobljenika

⁴⁵ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 326.; Pavlina, *Sjećanja i zapisi*, 98.

⁴⁶ Joso Rukavina, “Sjećanje na 1945.”, u: *Od Bleiburga do naših dana*, 258.

⁴⁷ Dragan Truhli, “Do Bleiburga i natrag”, u: B. Vlašić, A. Vojinović, *Križni put*, 210.

⁴⁸ Pavlina, *Sjećanja i zapisi*, 98.

⁴⁹ Truhli, “Do Bleiburga i natrag”, 210; *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 445; Pavlina, *Sjećanja i zapisi*, 101.

⁵⁰ Rukavina, “Sjećanje na 1945.”, 258.

⁵¹ Prcela, *Hrvatski holokaust*, 386; Hecimovic, *In Tito's Death Marches and Extermination Camps*, 66.

⁵² *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 326; Truhli, “Ako pamtiš čovječe, uspravi sel”, u: *U Bleiburgu iskra*, ur. Jozo Marević (Zagreb, 1993), 206; Dusper, *U vrtlogu Bleiburga*, 47-48; Prcela, *Hrvatski holokaust*, 240-241, 298; Springer, *Moj križni put*, 247; Hecimovic, *In Tito's Death Marches and Extermination Camps*, 65.

⁵³ Brdarić, “Moj put u nepoznato”, 168-169.

⁵⁴ Vlado Lipak, “Kroz Sloveniju i Zagorje kao vuk samotnjak”, *Start* (Zagreb), 23. lipnja 1990., 72.-78; Vlašić, Vojinović, *Križni put*, 268-269.

⁵⁵ Pavlina, *Sjećanja i zapisi*, 102-107.

⁵⁶ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 445.

⁵⁷ *Hrvatski holokaust*, 242.

⁵⁸ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 445.; Joško Radica, *Sve naše Dakse* (Dubrovnik 2003), 554-555; *Hrvatski holokaust*, 242.

priključeni su JA, a neki likvidirani.⁵⁹ Isto se je događalo i sa zarobljenicima koji su iz Slavenskog Broda prebačeni preko Save u Bosanski Brod. Prema iskazu Stjepana Buconjića u logor su stalno dolazili udbaši koji su prepoznawali i odvodili zarobljenike.⁶⁰ Procjenjujući, u logoru je ubijeno “više tisuća zarobljenika”, dok je najviše likvidacija bilo u tzv. “Golubovoj šumi”.⁶¹ Iz Slavenskog Broda jedan dio zarobljenika krenuo je preko Prijedora, Doboja do Tuzle.⁶² Manji dio zarobljenika iz Osijeka je upućen prema Beogradu, odakle za nekoliko dana odlaze u Kraljevo i Novi Pazar, gdje su raspoređeni u radne bataljune. Daljnji put vodio ih je prema Užicama, dok su konačna odredišta bila Kremna i Tara (Crna Gora). Konačno, 26. listopada cijela skupina je dobila otpusnice prema kojima su bili “demobilisani”.⁶³

Pojedine kolone iz Osijeka upućene su prema Požegi.⁶⁴ Prolazak kroz Našice i kraći boravak ispred dvorca obitelji Pejačević spominje tek Zvonimir Brdarić.⁶⁵ Na daljnjem putu, jedan od stanovnika “ugleda ogromnu povorku izmučenih i izgladnjelih mladih zarobljenika (...), kako se polagano vuku cestom, jedva dižući umorne noge.”⁶⁶ Dio njih stradao je ili je likvidiran na području Crnog potoka.⁶⁷ Dolaskom u Požegu zarobljenici su smješteni u barakama, ali i po dvorištu logora Glotež koji je bio smješten uz desnu obalu rijeke Orljave.⁶⁸ Prema svjedočanstvima u logoru je bilo oko 30.000 do 40.000 zarobljenika.⁶⁹ Nakon dolaska uslijedila su popisivanja.⁷⁰ Iako je u logoru dijeljena “nekakva juha”, zarobljenici su bivali sve nemoćniji.⁷¹ Pred logor su dola-

⁵⁹ Bleiburška tragedija hrvatskog naroda, 445-447.

⁶⁰ Rupić i Dizdar, “Križni put, logori, gubilišta”, 165, 157.

⁶¹ Isto, 157.

⁶² Prcela, *Hrvatski holokaust*, 242-243.; Vlašić i Vojinović, *Križni put*, 135-136.

⁶³ Zovko, *Križni put i dvadeset godina robije*, 42.

⁶⁴ Lipak, “Kroz Sloveniju i Zagorje kao vuk samotnjak”, 72-78; Vidjeti i: Vlašić i Vojinović, *Križni put*, 269; Brdarić, “Moj put u nepoznato”, 170.; *Hrvatski holokaust*, 241.

⁶⁵ Brdarić, “Moj put u nepoznato”, 169-170.

⁶⁶ Ante Čulić, “Zapisnik o pokolju u Crnom Potoku”, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 216.

⁶⁷ Mikašek, *Našička spomenica 1941.-1945.*, 230-237; 314-316; Branko Kranjčev, *Crno-potočka tragedija (Masovna likvidacija pripadnika Oružanih snaga Nezavisne Države Hrvatske na Crnom potoku kraj Zoljana u prvim poslijeratnim mjesecima 1945. godine)* (Našice, 2006).

⁶⁸ Papik, “Moji doživljaji one tragične godine”, 185; *Hrvatski holokaust*, 241, 493.

⁶⁹ *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj. Dokumenti*, 193; *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja*, 270-271; *Hrvatski holokaust*, 241, 308; Dizdar, “Prilog istraživanju problema Bleiburga i križnih putova (u povodu 60. obljetnice)”, 169.

⁷⁰ Josip Krajačić, “Križni put zrakoplovaca”, u: Vlašić i Vojinović, *Križni put*, 339.; Papik, “Moji doživljaji one tragične godine”, 185.

⁷¹ Papik, “Moji doživljaji one tragične godine”, 185.; Josip Turković, “I ja sam preživio hrvatski križni put...”, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 235; *Hrvatski holokaust*, 471.

zili civili i donosili hranu zarobljenicima. Odlučeno je da uprava logora zaprimi i dijeli hranu, no čini se da se civili toga nisu pridržavali, te su prilazili do logorske žice i samoinicijativno dijelili hranu. Stoga, "stražarima nije preostalo drugo nego da upotrebe oružje (...)"⁷² Osim toga, "vode nam nisu dali piti iako potok teče kraj logora, jedno 20 metara od žice."⁷³ Po logoru su se širile razne bolesti, pa "(...) je svakodnevno umiralo na stotine ljudi od trbušnog tifusa (...)"⁷⁴ Iste opise ostavlja i Josip Kereži, koji navodi kako su lakši bolesnici prebacivani u grad kod časnih sestara.⁷⁵ Dio zarobljenika koji su bili mlađi (1925. – 1929. godište), puštani su kućama ili su novačeni u JA.⁷⁶ Iz Požege dio kolona vraćen je u smjeru Nove Gradiške, gdje je u selu Cernik, prema dokumentima JA, samo 17. lipnja, u transportu bilo 3000 zarobljenika, koji su, napominje se "išli na likvidaciju, jer su to sve bili ustaše, koljači, žandari i policajci."⁷⁷ Može se pretpostaviti kako se radilo o skupini domobrana koji su, za odmazdu u Gornjim Podgradcima, likvidirani na Kozari.⁷⁸ Prema navodima, u šumama oko Nove Gradiške likvidirano je 52 "ustaša, legionara i žandara". U likvidacijama su sudjelovali zapovjednik straže i zatvora kod OZN-e u Novoj Gradišci, predsjednik NOO-a, isljednik kod OZN-e i sedam boraca OZN-e.⁷⁹ Prema izvješću Okružnog komiteta KPH od 24. lipnja 1945., opunomoćenstvo OZN-e Devete krajiške brigade 10. bosanske divizije II. JA, u Novoj Gradišci je "postrijeljalo neke ljude i plitko ih zakopalo da su odmah nakon dva tri dana otkrili i virili iz groba pojedini dijelovi tijela."⁸⁰

Drugi dio krenuo je prema Daruvaru i Bjelovaru. Od tuda zarobljenici su ukrcani na vlakove i kompozicija je krenula prema Zemunu, Beogradu i Skopju, gdje su upućeni na rad.⁸¹ Stigavši do Skopja, Tomislav Brozović upu-

⁷² *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj. Dokumenti*, 193; *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja*, 270-271.

⁷³ *Hrvatski holokaust*, 241.

⁷⁴ Rukavina, "Sjećanje na 1945.", 258-259; Prcela, *Hrvatski holokaust*, 242, 386-387, 470.

⁷⁵ Josip Kereži, "Od Bleiburga do Velesa", u: *Od Bleiburga do naših dana*, 190; Vidjeti i: Vlašić i Vojinović, *Križni put*, 134-135.

⁷⁶ Prcela, *Hrvatski holokaust*, 386-387.; Papik, "Moji doživljaji one tragične godine", 186.

⁷⁷ *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj*, 193; *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja*, 270-271; Usp. Dizdar, "Prilog istraživanju problema Bleiburga i križnih putova (u povodu 60. obljetnice)", 168, 169.

⁷⁸ Rupiće i Dizdar, "Križni put, logori, gubilišta", 159.

⁷⁹ Dizdar, "Prilog istraživanju problema Bleiburga i križnih putova (u povodu 60. obljetnice)", 169.

⁸⁰ Dizdar, "Prilog istraživanju problema Bleiburga i križnih putova (u povodu 60. obljetnice)", 168.

⁸¹ Kereži, "Od Bleiburga do Velesa", 190-191; Turković, "I ja sam preživio hrvatski križni put...", 235-236; Vlašić i Vojinović, *Križni put*, 143-144.

ćen je u Vranje, odakle su sredinom listopada, svi srednjoškolci, prema saveznoj uredbi pušteni kućama.⁸² Istim putem preko Kosova Polja sve do Šar Planine (Bukovik) stigao je i Josip Turković. On je početkom svibnja dobio svoju otpusnicu, kao “demobilizirani borac Jugo-armije”.⁸³

Iz Požege dio kolona upućen je prema Vinkovcima, gdje im se pridružuju zarobljenici koji dolaze iz smjera Slavenskog Broda.⁸⁴ Većina je kratko zadržana u logoru, u kojem je, kako se navodi, “straža lijepo postupala” sa zarobljenicima.⁸⁵ Stoga ne čudi dokument, prema kojem se u spomenutom logoru ne iskorištava dovoljno radna snaga zarobljenika. Osim toga, navodi se da se u logoru pojavio pjegavi tifus od kojeg je oboljelo 20 zarobljenika.⁸⁶ Od tuda kolone su ubrzo krenule prema Šidu.⁸⁷ Većina sjećanja navodi: “Prolazeći kroz pravoslavna sela ubijali su civili više nego partizani. (...) Čekali su nas s motikama, vilama, sjekirama, drvetima (...). Žrtve su padale kroz sela i izvan sela.”⁸⁸ Hećimovićeva kolona, prošavši Šid, ulazi u srpska sela Kuzmin i Martinci, gdje je, kako navodi, ubijeno 160 osoba.⁸⁹ Daljnje odredište bila je Srijemska Mitrovica, točnije njena kaznionica.⁹⁰ “Svaki čas sve manja i manja kolona. Zarobljenici su padali od gladi i žeđi i odmah ubijani od sprovednika.”⁹¹ U logoru se nije “ništa naročitog događalo”,⁹² te se navodi da je ujutro dijeljena hrana.⁹³ Prema iskazima, logorom se proširio tifus.⁹⁴ Krećući se dalje, zarobljenici su pristigli oko Stare Pazove. Dio kolona zaustavljen je kraj kanala, no svaki zarobljenik koji je pokušao uzeti vode, bio je ubijen.⁹⁵

Od tuda dio kolona krenuo je prema Zemunu i Beogradu. Prema jednom od svjedočanstava “Bleiburške tragedije hrvatskog naroda”, po dolasku u

⁸² Tomislav Brozović, “Na cesti Dravograd – Maribor”, *Forum*, god. XXXVII, knj. LXX, br. 4-6, Zagreb travanj – lipanj 1998., 711-717.

⁸³ Turković, “I ja sam preživio hrvatski križni put...”, 239.

⁸⁴ Stjepan Krpan, “Na Križnom putu”, u: *Od Bleiburga do naših dana*, 205-206.

⁸⁵ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 336.

⁸⁶ *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj. Dokumenti*, 141-143.

⁸⁷ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 336, 346.

⁸⁸ Prcela, *Hrvatski holokaust*, 261-262; *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 336-337.

⁸⁹ Hecimovic, *In Tito's Death Marches and Extermination Camps*, 71-72; Prcela, *Hrvatski holokaust*, 262-263.

⁹⁰ *Bleiburškoj tragediji hrvatskog naroda*, 326; Krpan, “Na Križnom putu”, 206; Prcela, *Hrvatski holokaust*, 256-257, 316; Hecimovic, *In Tito's Death Marches and Extermination Camps*, 72-74; Zlata Gvozdić-Filjak, Juraj Lončarević, *Srijemska kalvarija Hrvata* (Zagreb, 1995), 232-236.

⁹¹ Prcela, *Hrvatski holokaust*, 263.

⁹² *Bleiburškoj tragediji hrvatskog naroda*, 326.

⁹³ Pavelić, “Tragom krvi i užasa”, 202.; Springer, *Moj križni put*, 250.

⁹⁴ Josip Poljak, “Srijemsko – mitrovački tifusari”, *Politički zatvorenik* (Zagreb), god. V., br. 41., lipanj 1995., 35-36; god. VI., br. 48., ožujak 1996., 46-47.

⁹⁵ Prcela, *Hrvatski holokaust*, 263.

Beograd “(...) građani su pljuvali na nas i tukli su nas ‘na civilizirani način’ – šakama i nogama (...)”⁹⁶ Od tuda zarobljenici su pošli u logor u Pančevu, gdje su zbog loše prehrane i proširenog tifusa, ali i mnogih tortura zarobljenici dnevno umirali. “Svako bi jutro prošla dva kamiona, koja bi pokupila mrtve od prošle noći.”⁹⁷ Dio zarobljenika upućen je prema Beloj Crkvi u Banat (kod rumunjske granice). U logoru ograđenom žicom vladala je glad i razne bolesti.⁹⁸ Prema navodima, postojala je ambulanta, no nije bilo lijekova. “Ljudi su živi smrdjeli; rane se ucvale; umiranje je bilo masovno, tako da je umiralo prosječno 10 dnevno.”⁹⁹ Dio zarobljenika koji je uspijevao preživljavati, radio je u vinogradima,¹⁰⁰ dok je ostatak poslan na rad u Rumunjsku i nakon toga otpušten kućama.¹⁰¹

Većinu sudionika put je vodio preko Iriga, Fruške gore, Kamenice do Petrovaradina.¹⁰² Cijelim putem, kako se navodi, nije bilo neugodnijih doživljaja.¹⁰³ Za razliku od toga, kolone koje su se kretale preko Apatina, Sombora i Novog Sada, hodale su uz pratioce koji “(...) su grubi, tuku nas bez povoda (...)”¹⁰⁴ Sličan doček pripremili su i stanovnici koji su vikali “Ustaše, ubice, na vješala s njima!”¹⁰⁵ Dio zarobljenika zadržan je u logorima u Bačkoj, pa tako prema dokumentima stoji da je u apatinskom logoru smješteno 5.001 ustaša, u somborskom logoru 6.025 ustaša, te u logoru u Novom Sadu 2.448 Nijemaca.¹⁰⁶

U vojničkim barakama smještenim u gradskim utvrdama Petrovaradina našao se Josip Hećimović. Prema njegovim sjećanjima, u logoru su zatekli oko 4.000 hrvatskih i njemačkih časnika.¹⁰⁷ Slične brojke, navodeći “više od tri tisuće hrvatskih časnika svih rodova vojske” spominje i Nikola Pavelić.¹⁰⁸ Prema sjećanju iz knjige “Hrvatski holokaust”, opisuje se podjela zarobljenika u dvije skupine, čiji je ukupni broj iznosio 3.160 osoba.¹⁰⁹ Prema Hećimo-

⁹⁶ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 339, 347.

⁹⁷ Isto, 347.

⁹⁸ Prcela, *Hrvatski holokaust*, 236, 236.

⁹⁹ Prcela, *Hrvatski holokaust*, 264.

¹⁰⁰ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 347; Prcela, *Hrvatski holokaust*, 264-265.

¹⁰¹ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 340-341.

¹⁰² Krpan, “Na Križnom putu”, 206; Prcela, *Hrvatski holokaust*, 256-257, 304-305.

¹⁰³ Pavelić, “Tragom krvi i užasa”, 202-203.

¹⁰⁴ Lasić, *Pakao je počeo u Bleiburgu*, 56; Slipac, “Moj križni put”, 116.

¹⁰⁵ Dusper, *U vrtlogu Bleiburga*, 48.

¹⁰⁶ *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj. Dokumenti*, 162.

¹⁰⁷ Hecimovic, *In Tito's Death Marches and Extermination Camps*, 78.

¹⁰⁸ Pavelić, “Tragom krvi i užasa”, 202-203.

¹⁰⁹ Prcela, *Hrvatski holokaust*, 304; To je tek dio časnika, s obzirom da se u dopisu načelniku OZN-e, od 3. srpnja 1945., navodi: “U NDH bilo je zadnje vrijeme 5 – 6 hiljada aktivnih i oko 8.000 rezervnih domobranskih te oko 2.500 do 3.000 ustaških oficira. Svi su većinom zarobljeni u Sloveniji i u koliko nisu odmah riješeni, transportirani su u Srijem.” *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj. Dokumenti*, 167.

viću, ovom podjelom, polovica zarobljenika odvedena je, kako navodi, “na posljednju stanicu svog križnog puta”.¹¹⁰ U logoru su harale različite bolesti, posebice dizenterija.¹¹¹ Oko logora skupljalo se mnogo žena koje su tražeći poznate, donosile hranu i odjeću.¹¹²

Srpanj 1945., i kolona nastavlja preko dunavskog mosta u Novi Sad, gdje je stigao i Josip Hećimović. Ubrzo njegova kolona nastavlja prema Bačkom Jarku.¹¹³ “Čujemo da idemo dalje. Stajemo u redove i čim je kolona ustrojena izlazimo iz tvrđave. Vode nas na željezničku stanicu i tu se ukrcavamo u dugačku kompoziciju marvenih vagona. (...) Stigli smo u Vršac.”¹¹⁴ Josip Hećimović našao se u skupini koja je produžila prema Szegedu (Mađarska), nakon čega su također vraćeni u Vršac.¹¹⁵ U Vršcu su bila dva sabirališta, avionski hangari, gdje su smješteni časnici, te logor u kojem su bili dočasnici.¹¹⁶ U logoru su zarobljenici dobivali oskudnu hranu, no vladala je nestašica vode.¹¹⁷ S obzirom na loše higijenske uvjete, logorom se proširila dizenterija, pa “svaki dan po više najobičnijih mrtvačkih sanduka (...) izvoze na glavni ulaz iz logora.”¹¹⁸ Teške uvjete u vršačkom oficirskom logoru, u kojem je bilo smješteno 4.456 osoba (Nijemaca, Talijana, ustaša, domobrana i Mađara) spominje i izvješće Dimitrija Georgijevića opunomoćenika OZN-e za Jugoslaviju.¹¹⁹ Prema navodima, “ponovno nas se raspodjeljuje po jedinicama, prave spiskove, ispunjuju formulari i naši se redovi prorjeđuju (...)”.¹²⁰ Zvonimir Dusper u svojim sjećanjima opisuje istražne metode korištene pri ispitivanjima i prepoznavanjima. “Pali reflektor! Dobro ga obradi kako ti već umeš (...) Lupi me u glavu, a vidio sam da u ruci ima neku tvrdu vrećicu kojom me je udario (...)”¹²¹ Osim ovog slučaja, čini se da je logorska svakodnevnica svedena na šetnju unutar žice i iščekivanje daljnjeg pokreta.¹²²

¹¹⁰ Hećimovic, *In Tito's Death Marches and Extermination Camps*, 78.

¹¹¹ Krpan, “Na Križnom putu”, 206; Slipac, *Svjedok. Moj križni put*, 85.

¹¹² Dusper, *U vrtlogu Bleiburga*, 48; Prcela, *Hrvatski holokaust*, 298; Krpan, “Na Križnom putu”, 206; Slipac, *Svjedok. Moj križni put*, 87.

¹¹³ Hećimovic, *In Tito's Death Marches and Extermination Camps*, 81-82; Prcela, *Hrvatski holokaust*, 298.

¹¹⁴ Lasić, *Pakao je počeo u Bleiburgu*, 63; Prcela, *Hrvatski holokaust*, 298; Pavelić, “Tragom krvi i užasa”, 203, 206.

¹¹⁵ Hećimovic, *In Tito's Death Marches and Extermination Camps*, 82-83.

¹¹⁶ Prcela, *Hrvatski holokaust*, 298-299, 304-305, 316-317.

¹¹⁷ Krpan, “Na Križnom putu”, 207; Prcela, *Hrvatski holokaust*, 299, 305.

¹¹⁸ Lasić, *Pakao je počeo u Bleiburgu*, 64; Dusper, *U vrtlogu Bleiburga*, 49.

¹¹⁹ *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj. Dokumenti*, 203-204.

¹²⁰ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 327; Hećimovic, *In Tito's Death Marches and Extermination Camps*, 83; Prcela, *Hrvatski holokaust*, 257; Pavelić, “Tragom krvi i užasa”, 202.

¹²¹ Dusper, *U vrtlogu Bleiburga*, 53.

¹²² Lasić, *Pakao je počeo u Bleiburgu*, 64; Pavelić, “Tragom krvi i užasa”, 203.

Jedan dio kolona iz Vršca je krenuo prema Pančevu i Beogradu. Povezana lancima, "(...) tužna povorka, sastavljena od ljudi vrlo opasnih po tadašnji poredak", krenula je niz Terazije, praćena "psovkama i pljuvanjem". Po dolasku zarobljenici su smješteni u podzemni labirint, u kojem je bio garnizonski zatvor ruskih vojnika.¹²³ Veći dio, znatno smanjenih kolona, iz Vršca je upućen prema Kovinu, koji je za većinu bio posljednje odredište križnih putova. "Nismo znali kamo idemo. (...) dođemo na željeznički kolodvor. Tu je već stajao vlak s otvorenim tovarnim vagonima."¹²⁴ Zarobljenici su pristigli u veliko ograđeno dvorište s velikom zgradom (nekadašnja svilara).¹²⁵ U prvoj skupini pristigao je Kazimir Kovačić. Po dolasku u logor, zarobljenici su popunjavali razne obrasce s osobnim podacima, na osnovi kojih su slijedila ispitivanja i razvrstavanja.¹²⁶ Prema pravilima, svako jutro je bila prozivka, a bili su osigurani doručak, ručak i večera. "Hrane je bilo dovoljno i nitko se nije mogao požaliti da je gladan."¹²⁷ Vladalo je opuštenije ozračje, dozvoljene su kraće posjete, odlazak na tržnicu, a poneki su odlazili na rad u vršačke vinograde ili po vodu potrebnu za kuhanje.¹²⁸ Kroz dan zarobljenici su kratili vrijeme igrajući karte ili šah.¹²⁹ Logor se je pomalo praznio, dok je veći dio zarobljenika otpušten s proglašenjem opće amnestije 3. kolovoza 1945.¹³⁰ Objave o pomilovanju dobili su većinom 8. kolovoza, te su vlakovima upućeni prema kućama.¹³¹ Dio zarobljenika zadržan je i nakon toga, no uskoro su i ostali krenuli istim putem.¹³² Čuvši svoje ime na prozivci (20. studenog 1945.) Vjekoslav Lasić navodi: "S nekom čudnom i nerazumljivom tugom, koja se miješala s radošću, oprostio sam se od onih koji ostaju."¹³³ Zvonimir Springer, vozeći se u noćnom vlaku iz Kovina prema Beogradu, čita otpusnicu (putni nalog), koju je izdalo Ministarstvo obrane, Odjel za Ratne zarobljenike, dok je za kovinski logor oznaka glasila "XX-B" (pisano ćirilicom). Na otpusnici je uneseno "U Kovinu, 8. augusta 1945". Dalje je pisalo da sam se predao Armiji 14. maja 1945. kod Slovenjgradeca i to kao komandant artiljerijskog voda. Otpušten sam iz zarobljeništva Odlukom o

¹²³ Slipac, *Svjedok. Moj križni put*, 107-110.

¹²⁴ Dusper, *U vrtlogu Bleiburga*, 66.

¹²⁵ *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja*, 281.

¹²⁶ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 327; Hecimovic, *In Tito's Death Marches and Extermination Camps*, 86-87; Prcela, *Hrvatski holokaust*, 299, 305, 316-317.

¹²⁷ Lasić, *Pakao je počeo u Bleiburgu*, 68; Springer, *Moj križni put*, 310; Prcela, *Hrvatski holokaust*, 256-257, 299, 305.

¹²⁸ Krpan, "Na Križnom putu", 207; Pavelić, "Tragom krvi i užasa", 204; Dusper, *U vrtlogu Bleiburga*, 69; Springer, *Moj križni put*, 319; Slipac, *Svjedok. Moj križni put*, 95-96.

¹²⁹ Springer, *Moj križni put*, 312; Dusper, *U vrtlogu Bleiburga*, 70-71.

¹³⁰ *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj. Dokumenti*, 237-239.

¹³¹ Krpan, "Na Križnom putu", 207; Prcela, *Hrvatski holokaust*, 256-257, 299, 305.

¹³² *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 327.

¹³³ Lasić, *Pakao je počeo u Bleiburgu*, 73.

generalnoj amnestiji (...) Pisalo je još da mi se odobrava povratak u Osijek, moje mjesto prebivanja, gdje se moram javiti 24 sata nakon dolaska u Komandu armije. Otpusnica vrijedi za slobodno putovanje vlakom i brodom od Kovina do Osijeka za jednu osobu – bez prava povratka.”¹³⁴ Pa, zar postoji itko tko bi se poželio vratiti i proći istim putem?

Činjenica jest, da je većina ratnih sukoba popraćena obračunima s neprijateljem i neizbježnim zarobljavanjima, no prema Ženevskim konvencijama, kao međunarodnom pravnom aktu, određen je status i postupanje prema ratnim zarobljenicima, kojima se smatraju vojnici i oficiri zarobljene vojske, pripadnici dobrovoljačkih i policijskih odreda, te civili koji bi se makar i neorganizirano uključili u ratni sukob, kao i oni koji se ne bore, ali su u okviru poražene vojske.¹³⁵ U prilog tome (barem na papiru) govore i navodne (više puta izdavane) zapovijedi vrhovnog zapovjednika NOV-a i PO Jugoslavije, J. Broza Tita, o postupanju s ratnim zarobljenicima. Prema njima: “Sa svim zarobljenicima ima se postupati po međunarodnom pravu. Za svako odstupanje od ovoga i kršenje mojih naređenja najstrože ću postupati. Ratne zločince izvoditi pred vojne sudove.”¹³⁶ No, sudbine ljudi koji su se u posljednjim danima Drugoga svjetskog rata i neposredno nakon završetka ratnih operacija predali ili bili izručeni JA i prošli križni put, iako raznolike, zorno svjedoče o “neprovođenju naredbi” i brojnim povredama međunarodnog humanitarnog prava. Razlika između propisanog i učinjenog pokazatelj je “revolucionarne pravde” na djelu.¹³⁷ Ako pretpostavimo da je “turbulentno” vrijeme ostavilo prostora za djelovanje pojedinaca,¹³⁸ malo je vjerojatno, s obzirom na intenzitet događanja, da o tome nije bio obaviješten i najviši politički vrh.¹³⁹ Ako i razmotrimo činjenicu da J. Broz Tito nije bio u potpunosti

¹³⁴ Springer, *Moj križni put*, 332-333; Usp. Krpan, “Na Križnom putu”, 207.

¹³⁵ *Međunarodne konvencije o ratnom pravu i o sigurnosti*, ur. Rade Đukić (Zagreb, 1979), 337, 352.

¹³⁶ J. B. Tito, *Sabrana djela 25*, ur. Pero Damjanović (Beograd, 1982), 82.; Vojni arhiv Vojno historijskog instituta (VA VII), Beograd, A. NOB, reg. br. 9-22/10; J. B. Tito, *Sabrana djela 28*, ur. Pero Damjanović (Beograd, 1988), 43. U bilješci nakon teksta stoji da je Tito više puta u toku rata izdavao slična naređenja i to uglavnom u situacijama kada je bila povećana mogućnost za osvetu od strane pripadnika NOVJ.; *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj. Dokumenti*, 100.

¹³⁷ Zorica Stipetić, “O Titu u povijesti i posebno u hrvatskoj povijesti”, *Hrvatska ljevica* (Zagreb), br. 1., 31. siječnja 2004., 14.

¹³⁸ Ivan Fumić, “U Bleiburgu je pokopano 20 ustaša koji su se sami ubili”, *Večernji list* (Zagreb), 11. svibnja 2007.; Fumić, “Uzroci i posljedice Bleiburga 1945. godine”, u: *Bleiburg i Križni put 1945.* (Zbornik radova sa znanstvenog skupa, Zagreb 12. travnja 2006.) (Zagreb, 2007), 64, 67; Petar Strčić, “Čemu danas nedoumice oko Bleiburga i križnog puta. S užim izborom 346 knjiga i zbornika”, u: *Bleiburg i Križni put 1945.*, 10.

¹³⁹ Tomislav Vuković, “Intervju. Mitja Ferenc, član Komisije slovenske Vlade za istraživanje masovnih grobišta. Naredba je morala doći od Josipa Broza Tita”, *Glas Koncila* (Zagreb), 16. rujna 2007., 8.-9.; Slavko Goldstein, “Bakarić je Tita upozorio da stvari izmiču kontroli”, *Jutarnji list* (Zagreb), 27. listopada 2007., 68; Miljenko Jergović, Intervju sa Slavkom Goldsteinom, “Tito je bio vođa zavjere šutnje o Bleiburgu”, *Jutarnji list* (Zagreb), 11. studenoga 2007., 14.

upućen u događaje “na terenu”, te da ga izdavanje gore navedenih naredbi isključuje od bilo kakve odgovornosti, ne može se izbjeći činjenica da, kada je i bio upoznat s događanjima, on nije reagirao i pozvao na odgovornost za učinjene zločine. U prilog tome govori i proglas Vrhovnog štaba NOV-a i POJ-a od 8. rujna 1944. gdje stoji: “Udarajte nemilosrdno po neprijateljskim kolonama i uništavajte njihovu živu silu. Čim više fašističkih kostiju ostane u našoj zemlji, više ćete se odužiti onim bezbrojnim žrtvama koje su pale od zločinačke ruke fašističkih osvajača.”¹⁴⁰ Prema sjećanju jednog od sudionika četverorednih kolona: “Nisu nam sudili. Niti su nas ispitivali, niti su proveli bilo kakvu istragu. Imena nam nisu popisali, čak nas nisu ni prebrojili. U smrt su nas poslali jednostavno i nehajno, bez ikakvih ceremonija, bez smrtopisa, bez žurbe, bez uzbuđenja”.¹⁴¹ No, da li je to zapravo i važno, jer kako navodi Ivan Fumić: “Možda bi mnogi ionako bili strijeljani (...)”.¹⁴² Ako tako gledamo, pitanje čovječnosti i pravičnosti sasvim je suvišno. No, u vrijeme, kada je, prema svemu, život tako malo vrijedio, pravda je imala sasvim drugačiji smisao.¹⁴³

---

¹⁴⁰ *Odnosi Jugoslavije i Rusije (SSSR) 1941 – 1945. Dokumenti i materijali*, ur. Stanislav Stojanović i dr. (Beograd, 1996), 500-501; *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj. Dokumenti*, 153-154.

¹⁴¹ T. J. H. Mar., “Mirno i hladnokrvno”, u: *S ovu stranu dobra i zla* (Zagreb, 1982), 21.

¹⁴² Fumić, “U Bleiburgu je pokopano 20 ustaša koji su se sami ubili”, *Večernji list* (Zagreb), 11. svibnja 2007.

¹⁴³ Tito, *Sabrana djela* 28, 78.

Summary

ON "THE WAY OF THE CROSS" THROUGH SLAVONIA

May 1945 in the territories of former Yugoslavia did not denote just the end of World War II; it also meant the retreat of a still undetermined number of soldiers and civilians toward the Allied Zone in Carinthia (Koruška). Many of them were taken prisoners in Slovenia (in the area from Slovenj Gradec to Poljana) and a part of the people who managed to break through to the Bleiburg Field was extradited after the negotiations were completed. Refugees who managed to cross the Austrian border and were settled in refugee camps were also handed over to the troops of the Yugoslav Army. Sharing the same fate, they all started a death march or "The Way of the Cross" together, under the vigilant guard of the Partisans. The line of prisoners marched over Slovenia, i.e. the northwestern part of Yugoslavia, the Drava Valley, and Slavonia, all the way to the Romanian border. By the time they reached Slavonia, the columns were considerably reduced, owing partially to liquidations, and partially to the prisoners' exhaustion. Based on plentiful literature and available documents, the paper analyzes the fates of the prisoners in columns of four-men rows, the events in numerous camps, and liquidations.

(Sažetak prevela: Ana Levak Sabolović)

Key words: prisoners, columns, camps, *the Way of the Cross*, Slavonia, 1945.